

PÅVIRKNINGSOPERASJONER OG NAIV POSITIVISME

– VI MÅ SNAKKE OM FØLELSER

AV: RICHARD UTNE

UTSYN

– FORUM FOR UTENRIKS- OG
SIKKERHETSPOLITIKK

15. august er høringsfrist for et nytt lovforslag. Regjeringen vil gjøre det straffbart å samarbeide med utenlandsk etterretning for å påvirke den allmenne meningsdannelse eller beslutninger. Uten kunnskap om hvordan påvirkningsoperasjoner ser ut og hvilken effekt de kan ha, vil imidlertid straffebudet neppe utgjøre en forskjell.

INNLEDNING

Justis- og beredskapsdepartementet (JD) har sendt ut et høringsnotat om endringer i straffeloven. Regjeringen vil gjøre det straffbart å samarbeide med utenlandsk etterretning for å påvirke den allmenne meningsdannelse eller beslutninger.

Samlet sett mener JD at et norsk straffebud bør bygge på en tilsvarende forståelse av «påvirkningsvirksomhet» som i dansk straffelov § 108. Det foreslås at uttrykket skal vise til virksomhet som fremmed etterretningstjeneste utøver «med formål om å påvirke den allmenne meningsdannelse eller beslutninger». Innstillingen i lovforslaget er dessuten at bestemmelsen bør utformes teknologinøytralt, slik at den rammer påvirkningsoperasjoner ikke bare i det digitale, men også i det fysiske rom. Videre mener JD at det ikke bør stilles strenge krav om begrensninger til handlingsmåte, eller hensyn til hvilke virkemidler, som benyttes som et ledd i påvirkningsvirksomheten.

Straffebudet om påvirkningsvirksomhet forutsetter rimeligvis at en gjerningsperson har en eller annen form for *tilknytning* eller *forbindelse* til en fremmed etterretningstjeneste som utfører en påvirkningsoperasjon. Årsaken er at det ikke i seg selv bør være straffbart å fremsette ytringer som tar sikte på å påvirke meningsdannelsen i samfunnet, selv om utsagnene er i tråd med interessene til en fremmed etterretningstjeneste. Handlinger som søker å påvirke beslutninger eller meningsdannelsen uten at det skjer i samarbeid med fremmed etterretningstjeneste, eksempelvis alminnelig journalistisk eller diplomatisk virksomhet, vil derfor ikke rammes av straffebudet.¹ Spørsmålet er da om et slikt straffebud egentlig vil utgjøre en forskjell?

For å svare på det, må vi snakke om følelser.

Retorikk og følelser

Jeg husker det som det var i går. Jeg var tretten, og pappa og jeg hadde nettopp sett Indiana Jones ri fra tempelet ved Petra i Jordan og inn i solnedgangen. Etter at pappa døde liker jeg å spille scenen igjen for meg selv. Jeg husker pappa blunket til meg og at jeg trykket hånden hans tilbake **da den fengende melodien begynte å spille i avslutningsscenen**. Den taktfaste oppbyggingen av trompeter, messing og pauker som blir brukt når seierherrer hylles gjorde meg opprømt og glad. Slik følte det den kvelden på første rad. Vi hadde vunnet over nazistene i jakten på den hellige gral. Pappa, meg, og alle i sal 1 på Colosseum kino.

Følelser i psykologisk terminologi handler om det du opplever i kroppen din når noe skjer. Et eksempel er din opplevelse av å høre på trist musikk. Musikk er derfor også et forsterkende virkemiddel som kan påvirke hvordan vi føler og til og med hvordan vi tenker og hvilke beslutninger vi tar. I eventyret om Indiana Jones forsterker John Williams' komposisjon polariseringen mellom skurker og helter. Nazistene får en slags keiserlig marsj som Darth Vader i Star Wars, mens når det handler om den hellige gralen, endres alt. Varme korstrenger får oss til å føle at gralen er noe vi gjerne vil ha, noe som vi ønsker, at dette er det gode, det rene. Musikken forsterker motsetningsforhold. Det onde mot det gode. Den påvirker oss slik at vi synes det er greit at den onde skurken gjerne får en grusom og smertefull død.

Underbevisst dominerer våre følelser beslutninger, særlig under usikkerhet. Først og fremst ved at vi vurderer sannsynligheten for hva vi tror kan skje basert på erfaring og sinnstilstand, ikke så mye konsekvensen dersom noe uforutsett skjer. Jo mer følelsesladet en krise er, jo mindre fornuftige er mennesker. I boken Tenke, fort og langsomt forklarer Daniel Kahneman hvorfor. Når vi skal løse problemstillinger, tar hjernen systematisk beslutninger basert på raske slutninger, og ikke basert på langsomme rasjonelle vurderinger.² For arbeidet som førte til boken, vant Kahneman Nobelprisen i atferdsøkonomi. Forskningen hans viser at vurderinger og beslutninger kan påvirkes av psykologiske faktorer knyttet til følelser – som igjen kan påvirkes av retorikk, kultur, musikk og personlige verdier.

Musikk er ett av flere retoriske virkemidler. Når vi setter tekst til musikk fester budskapet seg bedre enn kun ord alene. Retorikk, kunsten å overtale og påvirke, har sitt utspring i Aristoteles filosofi. Teknikken består av appellformene etos, patos, og logos, som er ment for å påvirke eller overbevise noen om et bestemt budskap. Etos handler om troverdighet i budskapet og skal gi tillit til den som sender budskapet. Tillit og oppfatning forsterkes når vi knytter de til følelser – patos. Logos spiller på vår oppfatning om et logisk og faktabasert resonnement.

En måte å forme en fiende på, er å knytte retorikk til hendelser som beveger følelser. Slik oppfattes innholdet logisk og troverdig. Retorikk som treffer publikum på et følelsesmessig plan er effektivt for å skape overbevisning. Dette er en kjent taktikk i krigføring, kanskje aller mest kjent fra den kinesiske generalen Sun Tzu (544 f.kr) Kunsten å krige. Tzus alternativ til konvensjonell krigføring var å «forme» fienden og slik vinne krigen lenge før slaget i det hele tatt står. Fremfor konsekvensen av konvensjonell krigføring, mente Tzu det var mer effektivt å angripe motstanderens ressurser, og enda viktigere, hodene, tankeprosessene og viljen til lederne.³ Ved å bearbeide en fiendes vilje, kan egen politisk målsetting oppnås uten blodsutgytelse. For vinneren, ifølge Tzu, er den beste politikken å erobre staten intakt; den skal bare ødelegges hvis ingen andre alternativer er tilgjengelige.

Bekreftelse og dulting

Jeg likte å se film sammen med pappa. Leide vi tre filmer hos Bislet video en fredag, kunne vi ha dem gjennom helgen. Dette førte til at enkelte filmer ble sett flere ganger. Det var ofte vanskelig å velge blant alle coverne. Da gjaldt det å gå for noe trygt og gjenkjennbart. Aller best likte jeg når vi fant en film som vi begge likte og som førte oss sammen. Actionfilmer som Indiana Jones, var et trygt valg til en to timers virkelighetsflukt. Så lenge jeg kunne dulte kameratslig i pappa når de gode poengene i filmene kom, gjorde det ikke noe at vi noen ganger så de samme filmene om igjen.

I påvirkningsøyemed kan en allmenn meningsdannelse skapes ved å høre en historie mange ganger. Det trenger ikke være akkurat den samme historien, men retorikk som bygger opp under det samme narrative, og som forsterker oppfatningen vår. Slik blir vi fortalt det samme igjen og igjen. Dette gjør digitale flater til et ideelt sted for å spre desinformasjon. Algoritmer øker faren for å få mer av det samme av det vi liker, og dermed går glipp av viktig informasjon som balanserer situasjonsforståelsen. Dette gjelder ikke bare internett og sosiale medier i sin alminnelige form. Nær sagt alle tjenester reguleres i dag av algoritmer. Anbefalinger for deg i strømmetjenester som musikk, film eller TV-serier er ikke basert på kritikervurderinger, men profilen av innhold du har oppsøkt tidligere.

Siden andre verdenskrig har filmindustrien bevisst utnyttet konflikter for styrking av meningsdannelse. Hollywood har bidratt til opprettholdelse av fiendebilder, styrket nasjonal selvfølelse, og sørget for rekruttering til USAs forsvar. Filmen *Top Gun*, med Tom Cruise i hovedrollen som jagerflypilot, økte for eksempel rekrutteringen til US Air Force med 500 prosent. Og, etter Vietnamkrigen og Watergate-skandalen på 60- og 70-tallet, bidro filmindustrien til å gjenopplive USAs tro på seg selv. I løpet av Ronald Reagans presidentperiode (1981–1989) fikk publikum styrket den nasjonale selvfølelsen når Sylvester Stallone i hovedrollen som Rocky Balboa banket sovjetiske Ivan Drago (Dolph Lundgren) helseløs.

Selv om Rocky-filmene ble en publikumssuksess, viser moderne atferdsvitenskap at innføring av politisk vilje med vold er mindre effektivt enn frivillig medvirkning. Dulting (fra engelsk «nudging») er et begrep innen atferdsvitenskap og politisk vitenskapsteori, som går ut på å påvirke atferd i en ønsket retning. For eksempel har mange pissoarer et bilde av en flue i pissoaret for å redusere søl – fordi menn intuitivt vil sikte på bildet midt i pissoaret. Dette har blant annet gitt stor gevinst for rengjøring ved en av verdens største flyplasser, Amsterdam Schiphol. Men gevinst kan også oppnås på andre måter, for eksempel gjennom dulting i cyberdomenet.

Forestillingen om at et spektakulært cyberangrep skal lamme kritisk infrastruktur over tid er neppe realistisk, hevdet Forsvarets forskningsinstitutt (FFI) i en rapport i 2018. I stedet mener FFI det først og fremst er i cyberdomenet at slaget skal stå, og skiller cyberoperasjoner grovt i to kategorier.⁴ Enten som skadelig programvare for kritisk infrastruktur, som for eksempel løsepengevirus e.l., eller som operasjoner i informasjonsdomenet for å skape en oppfatning for å påvirke allmenn meningsdannelse.⁵

Slik påvirkning behøver ikke være gjennom falske nyheter, men gjennom tilrettelegging for at vi oppsøker det selv. I Moskva har for eksempel Den russisk-ortodokse kirken plassert et statsfinansiert superraskt gratis Wi-Fi ved alle sentrale offentlige steder. Mange foretrekker dette nettet, fordi sammenliknet med andre gratisnett er hastigheten overlegen. Men søkemotoren til det trådløse nettet (ruble.com) filtrerer treff på det man søker etter. Resultatet er kameratslig dulting til et «rent» internett velsignet av myndighetene, fritt for homofili, porno og «ondskap».⁶

Tro, håp og ærlighet

Det er noe med det å vokse opp med alkoholiserede foreldre. Etter hvert lærer du deg å være på vakt, at ærlighet kan ha mange nyanser, og at håp og tro er forskjellige ting. Mens håp er knyttet til en forventning eller et ønske om en fremtidig tilstand, er tro tillitsbasert. Så lenge mennesket har eksistert, har vi utnyttet tankesett og følelser knyttet til tro for å forme andres overbevisning for egen vinning.

På begynnelsen av 900-tallet sendte Harald Hårfagre sin sønn, Håkon den gode, til kristen oppdragelse i England. Innføring av kristendommen i Norge var motivert av at kristendommen ga kongen en opphøyd posisjon i samfunnet, til å gjøre omtrent som han ville. Innføringen og aksepten av kristendommen i Norge skjedde gradvis. Historiske utgravninger viser at i en periode levde den gamle Åsatroen og kristendommen side ved side. Slik fikk folk tid til å akseptere den nye troen. Dessuten hjalp det på overgangen at kristendommens høytidsdager ble lagt til allerede eksisterende merkedager. Blant

annet erstattet feiringen av Jesu fødsel den opprinnelige hedenske festen jól, en feiring av solens vendepunkt i den mørke årstiden.

Også i nyere tid har Norge brukt kirkens makt til å forme politikk. Som følge av uenighet etter grensegangen i 1826, står Kong Oscar IIs kapell ytterst ved Grense-Jakobselv som et tidsvitne på kirkens makt. Avgraderte KGB-dokumenter har avslørt at Kremles besettelse av kirkens innflytelse som talerør, og for å kontrollere følelser, ikke er et avsluttet kapittel.⁷ Siden Berlinmurens fall har Den russisk-ortodokse kirken, sterkt influert av russiske myndigheter, vært i vekst. I hvert fall målt i nye kirkebygg. For selv om medlemstallene til Den russisk-ortodokse kirken er lave i Russland, støttes kirken økonomisk og politisk av Putin.⁸ En mulig årsak kan være symbolpolitikk. I løpet av Putins regjeringstid har russisk lovgivning mot terrorisme og ekstremisme gitt myndighetene mulighet til å benytte kirken som maktmiddel. For eksempel ble bandmedlemmene i Pussy Riot idømt to års straffeleir på grunn av at de var «motivert av religiøst hat». De hadde fremført teksten Bogoróditsa, Pútina progoní! (Gudsmoder, jag Putin vekk!) under en spontankonsert i Kristi Frelser kirke.⁹

Steder som velges for nye kirker, er ofte offentlige rom som er viktige og følger de samme tre prinsippene som for næringseiendom; beliggenhet, beliggenhet, beliggenhet. Kirken skal helst være synlig, strategisk plassert, eller på et sted med mye trafikk som passerer.¹⁰ Ifølge Den russisk-ortodokse kirken omfatter kirkens tradisjonelle territorium, i tillegg til Russland, en rekke selvstendige land som tidligere utgjorde Sovjetunionen – de såkalte bufferstatene. Deriblant Ukraina, Hviterussland, Moldova, Estland, Latvia og Litauen – og Norge?

Den russisk-ortodokse kirken er nemlig i vekst også her hjemme. Ifølge [kirkens egne nettsider](#) har kirken menigheter over hele landet. Da er det praktisk å kunne overta ferdig møblerte hus. For noen år siden kjøpte Den russisk-ortodokse kirkes menighet i Bergen, Søreide bedehus (med [utsikt til Sjøforsvarets hovedbase Haakonsværn](#)), og i 2021 kjøpte Hellige Irina menighet i Rogaland et bedehus i Karmøy kommune, like ved kongsgården

til Harald Hårfagre.¹¹ Historisk var bedehus først og fremst en lokal møteplass for kristen tro og vekkelse. Mens kirkene lå i tettsteder og i bysentrum, lå bedehusene gjerne langs veien, på steder man lett kunne komme til fots. Slik fikk de en strategisk beliggenhet i samfunnet. I dag har den norske bedehuskulturen fallende oppslutning, og de nye menighetene er heller ikke særlig store. Likevel når de svært mange med sitt budskap, gjennom internett og [sosiale medier](#).

Er det noe budskapet i den tradisjonelle bedehuskulturen har til felles med de nye menighetene, er det konservatisme. Likevel, tross det konservative synet på abort i Den russisk-ortodokse kirken, har Russland opprettholdt Europas mest liberale abortlover. Kirkens ønske om å ivareta landets moralske plikt og beskytte tradisjonelle familieverdier mot vestlig liberalisme må nemlig vike for politisk oppslutning. «I den moderne verden er det først og fremst kvinnenes valg», sa Putin noen måneder før presidentvalget i 2018.^{12, 13} Selv om utsagnet neppe var utslagsgivende for valgresultatet, vant Putin valget med 76,69 prosent av stemmene (ifølge russiske myndigheter).¹⁴

Et annet land som har aktualisert kirkens makt i politiske spørsmål, er Polen. I Polen har det høyreekstreme partiet Lov og Orden (*Prawo i Sprawiedliwość – PiS*), som er nært knyttet til den konservative og mektige katolske kirke, hatt flertall i parlamentet siden 2015. I landet med 38 millioner innbyggere har Den katolske kirken med over 30 millioner medlemmer tette bånd til politikken, og det er [vanlig at prester diskuterer politikk](#) til fordel for regjeringspartiet under messer.

Historisk har den polsk-katolske og russisk-ortodokse kirken hatt lite til felles utover tro. Etter lang tids uoverensstemmelse fant det sted et dialogmøte mellom dem i 2012. Mange politisk liberale partier i Polen hilste derfor møtet velkommen. Imidlertid ble manges håp om utvikling av en liberal politisk retning knust, etter hvert som dialogen førte tiltale *mot* det moderne liberale vestlige samfunnet. Kirkesamfunnenes erklæring om å gjenoppta dialog og samarbeid om «utfordringer mot kirkesamfunnenes tradisjonelle verdier» ble offentliggjort samme dag som en

domstol i Moskva kunngjorde domfellelsen av bandmedlemmene i Pussy Riot. Domfellelsen demonstrerte ikke bare effekten av kort avstand mellom kirke og stat for polske ultrakonservative, men også effekten av nyansert ærlighet for mennesker som ønsker rask politisk karriere.

Kontroversielle tiltak fører sjelden til godt politisk samarbeidsklima, hverken internt eller blant venner. En ungarsk tenketank fant i 2016 at det polske samfunnet kunne være mottakelig for narrativet som blir fremmet av russisk propaganda.¹⁵ Tenketanken mente at særlig kirken i Polen var sårbar for utnyttelse for Russlands politiske mål. Den russiske fortellingen om vestlige liberale lands moralske forfall, er designet for å appellere til følelser forankret i tradisjonelle verdier, støttet av Den polsk-katolske kirken. En agenda som senere er vedtatt som politisk program av flere politiske partier i Polen. Ledet an fra ytre høyre innførte Polen forbud mot abort i 2021.¹⁶ EU reagerte med å fordømme Polens abortforbud, kritisere landets politiske system og true med sanksjoner.¹⁷

Polens forsvar av abortforbudet og gjenoppretting av «tradisjonelle verdier og moral» rimer med Den russisk-ortodokse kirkens korstog mot «den moralske tilbakegangen i vestlige liberale demokratier».¹⁸ Mens Europaparlamentet beskrev abortdommen fra den polske grunnlovsdomstolen som «enda et eksempel på den politiske overtakelsen av rettsvesenet og den systemiske kollapsen av rettsstaten i Polen», beskyldte Polens konstitusjonelle domstol EU-parlamentets lovgivere for å ha blandet seg inn i interne spørsmål.¹⁹ Selv om myndighetspersoner i Polen hevdet at kirken ikke hadde påvirket prosessen om å innføre et forbud, var innbyggernes tillit til myndighetene liten. I masseprotester som fulgte, blokkerte titusenvise av mennesker veier og bysentre med bannere og slagord, som «få rosenkransen bort fra eggstokkene mine».²⁰

Nylig hevdet opposisjonsleder i Polen, Donald Tusk, at Polens regjering fremmer Russlands agenda.²¹ Tusk, som har vært både statsminister i Polen og president i Europarådet, er kritisk til at Polens regjeringsparti Lov og Orden har signert en uttalelse sammen med høyrevridde, EU-skeptiske partier der de ber om større suverenitet for

EU-land. Dette er helt i tråd med hierarkenes oppfordring fra 2012, om felles front mot nye utfordringer, mot «ikke-navngitte krefter, og som skjuler seg bak sekulær ideologi».²²

Polens innføring av abortforbud viser hvordan underliggende maktstrukturer og maktmidler som kirke og tro kan utnyttes som retoriske virkemidler av fremmede stater til å påvirke interne forhold ved å skape splittelse, oppnå egen politisk målsetting, og – holde fiender på avstand.

Tillit

Det er når følelser omsettes til politiske handlinger, at det kan oppstå farlige situasjoner. Historisk har politisk retorikk vist seg effektivt i konfliktoppbygging, for å manipulere og rettferdiggjøre handlinger mot grupper i samfunnet. Et kjent eksempel er nazistenes fremstilling av jøder og homoseksuelle som rotter. En ubehagelig sannhet er at dehumanisering alltid finnes i en eller annen grad og en eller annen form, mellom ulike sosiale lag og samfunn. *Mekanisk dehumanisering* tillegger menneskelige prosesser mekaniske egenskaper. Tenk «byråkratiet» som en begynnelse. Betegnelsen benyttes ofte som et nedsettende begrep om tillit til offentlig forvaltning, og bidrar til å skape et *oss* og *dem*, selv i fredstid.

Med bakgrunn i en gryende legitimitetskrise i vestlige demokratier, bestilte derfor regjeringen i 2019 en rapport fra Institutt for samfunnsforskning. Hensikten var å kartlegge politisk tillit i Norge. Ifølge rapporten er politisk tillit et sammensatt fenomen som ikke lar seg forklare av én enkeltfaktor. Velgernes tillit til politiske institusjoner og aktører må ansees som et resultat av deres vurdering knyttet til politikens virkemåte og organisering. Rapporten viser at innbyggerne i Norge har høy tillit til politikere og politiske institusjoner sammenliknet med andre land, men at tilliten har sunket de siste årene. Tilliten er også til en viss grad geografisk og sosialt skjevfordelt. Arbeidsledige, de som mottar trygdeytelser og innbyggere i Nord-Norge har systematisk lavere tillit til politikere enn resten av befolkningen. De som ikke stemmer ved valg har også lavere tillit til lokaldemokratiet enn de som stemmer ved valg.²³

Årsaken til at nordlendinger har mindre tillit til nasjonale og lokale politikere enn innbyggere i Sør-Norge, er ifølge rapporten rett og slett – avstand. Hovedforklaringen er at avstand fra maktsentrum kan bidra til avmakt og at innbyggerne opplever at man har lite innflytelse på avgjørelser som blir tatt av nasjonale politikere. Avstand henger ifølge forskerne ikke bare sammen med lavere tillit til nasjonale politikere, men også til lokale politikere. Sannsynligvis har det også negativ effekt på tilliten til andre offentlige og private institusjoner.²⁴

Slike motsetningsforhold kan utnyttes.²⁵ Bevisst bruk av maktmidler, for eksempel retorikk som forsterkende virkemiddel, kan bidra til at vi plukker opp og forsterker narrativet gjennom egen bruk. Et eksempel kan være at den russiske ambassaden **bruker benevnelsen «Oslo»**, ikke «regjering» eller «Storting» når de uttaler seg om norsk nordområdepolitikk, og at retorikken gjentas i **dagspresse** og **blogger**.

Manglende erkjennelse av når krisen inntreffer

For å forstå hvordan et samfunn kan påvirkes, må vi kjenne de kritiske funksjonene til samfunnet. Totalforsvaret i Norge er et eksempel. Mange oppfatter nok at dette er en eller annen mekanisme som skrus på eller av ettersom samfunnet befinner seg i en krise. Det er bare et snev av virkeligheten. Regjeringen definerer Totalforsvaret som «gjensidig støtte og samarbeid mellom Forsvaret og det sivile samfunn knyttet til hendelser og kriser i hele krisespennet».²⁶ En utfordring knyttet til denne definisjonen, er at den kan lede til en oppfatning om at samfunnet må befinne seg i en eller annen erklært krisetilstand før Totalforsvaret aktiveres.

I løpet av pandemien har vi sett at i virkeligheten er totalforsvaret aktivt hver dag. Tenk offentlig forvaltning: Uten forskrifter, forskriftsendringer, kommunal administrasjon og statlig forvaltning, ville den nasjonale krisehåndteringen under pandemien vært umulig. Totalforsvaret er dermed ikke bare blålys og støtte til Forsvaret ved kriser, men også byråkratiet i all sin prakt.

Manglende erkjennelse sentralt av at en krise kan utvikle seg eksponentielt og langsomt over tid, var evalueringsrapportens dom etter flyktningkrisen over Storskog i 2015. En årsak til manglende kriserkjennelse kan være at hendelsen ikke fremstod dramatisk. Den liknet ikke på noen krise vi hadde sett tidligere. Dessuten rammet den ikke direkte sentrale funksjoner. Dette førte til at krisen ble et faktum før myndighetene reagerte.

Flyktningkrisen over Storskog i 2015 demonstrerte det nye Totalforsvarets utfordringer knyttet til nettopp byråkratiet. Krisen dreide seg ikke bare om samfunnets evne til å understøtte et behov for rask innkvartering. En ting var det praktiske i å skaffe mange nok sengeplasser. En annen ting er at så lenge norsk juridiksjon gjelder, har man også lovfestet rett til blant annet humanitære forhold, innkvartering og sanitære forhold, undervisningsplikt, helse- og sosialtjenester og ytelser, med mer. Kommunenes juridiske utfordringer med hytteforbud under pandemien blekner i forhold til den dagen det blir krigsskueplass i Nord-Norge, og Sør-Norge skal kombinere mottak av allierte styrker med flyktninger og pleietrengende fra nord.

Systemisk risiko er et begrep som ofte assosieres med sammenbruddet i det finansielle systemet etter finanskrisen i 2008. Medvirkende årsaker til finanskrisen var at de som hadde kunnskap om sårbarheten til systemet ikke ble forstått. Generelt kan systemisk risiko derfor beskrives som konsekvens av en dysfunksjonell komponent i et system, som er alvorlig nok til å forårsake at hele systemet blir påvirket med tilhørende konsekvenser.

I retrospektiv var finanskrisen i 2008 en varslet katastrofe, men som likevel førte til systemisk kollaps. Fortellingen om den kokende frosken brukes ofte for å forklare hvorfor mennesker reagerer raskt på nye hendelser, men ikke reagerer på sakte endrede forhold før det er for sent: Hvis du er en frosk og blir plassert i en kjele med kokende vann, hopper du ut. Men, hvis du er en frosk og blir plassert i en kjele med lunkent vann som gradvis varmes opp, reagerer du ikke og vil til slutt dø av det varme vannet.

Manglende erkjennelse av en krise handler også om et reaktivt reaksjonsmønster. Når noe er intellektuelt forstått, er det følelsesmessig forlatt. Når vi føler som sterkest er vi allerede under påvirkning – vi forstår ikke eller erkjenner ikke at vi er under påvirkning når det følelsesmessige engasjementet er som størst. Det er først når man får tilstrekkelig avstand til det som iakttas, at forståelsen for hva som skjer inntreffer, og det kan settes i perspektiv.

Mens gjenoppbyggingen av Norge og Europa etter krigen var preget av kampen mot en felles fiende, er gjenoppbyggingen etter pandemien mer splittet. Konsekvensene av SARS-CoV-2-viruset som forårsaket pandemien, har bidratt til å øke motsetningsforhold mellom allierte land og forsterke motsetningsforholdet til Russland og Kina. Selv om vaksiner mot koronaviruset viser seg effektivt for å få kontroll på virusets kjente mutasjoner, har pandemien akselerert verden inn i en ny brytningstid. Internasjonal politikk preges i dag av rivalisering mellom stormaktene og økt nasjonalisme, mens tradisjonelle samarbeidsinstitusjoner og verdier er truet. Selv om grensene forsiktig vil åpne opp etter hvert som land blir «grønne», står Norge overfor en mer krevende utenriks- og sikkerhetspolitisk situasjon enn vi har gjort på lenge.

Kollektivt minne

Av og til trenger vi rett og slett helter. Det kan være behagelig å pynte litt på historien for å fremstå i et litt bedre lys. Etter at pappa døde, har ansiktet og smilet hans begynt å likne litt på det skjeve smilet til Harrison Ford i rollen som Indiana Jones. Jeg vet selvsagt det ikke er sant, men likevel er jeg *nesten* sikker på at pappas skinnjakke hadde støv og merker etter kamp fra tempelet i Jordan. Slik *kunne* jeg fortalt historien til mine egne barn, som ikke traff ham. Uten tidsvitner til å gjengi historien slik den egentlig var, kan min versjon bidra til å skape et kollektivt falskt minne til senere generasjoner. Dessuten, jeg foretrekker denne versjonen.

Forskning viser, at når en fortelling gjentas mange ganger øker oppfatningen om at budskapet er basert på fakta.²⁷ En fortelling som gjentas med ulike virkemidler, i ulike fora, i ulike domener, og

gjennom ulike uttrykk – som for eksempel kunst, kultur eller religion – får dermed en forsterkende effekt. Når hjernen henter frem fortellingen fra minnet, så overskrives dessuten det gamle minnet med den nye versjonen. Hver gang vi hører historien gjenfortalt i en eller annen form, lagres fortellingen først og fremst slik vi *hører* den, ikke slik vi *husker* den. Dermed oppfatter vi de nye minnene som mer og mer sanne hver gang vi tenker på dem.²⁸

De siste årene har russiske myndigheter søkt, og fått godkjent, å oppføre en rekke minnesmerker i Finnmark.²⁹ Minnesmerkenes plassering er gjerne høyt, sentralt og synlig, noe som skaper oppfatning av noe stort og trygt. En utfordring er at det ikke finnes en samlet eller offisiell oversikt over nettopp slike minnesmerker. En annen utfordring er at det hverken finnes tidsvitner eller sentralt engasjement for å nyansere narrativet eller vurdere effekten av slike minnesmerker. Debatten rundt minnesmerke etter massakren på Utøya aktualiserer problemstillingen, fordi den viser at plassering og utforming av minnesmerker kan gi langsiktig psykososial effekt som setter interesser opp mot hverandre.

I tillegg til journalistikk om russiske minnesmerker, har avisen The Barents Observer også rettet søkelyset mot hvordan krigshistorie og heroisk patriotisme er medvirkende til Kremles utvikling av en russisk nasjonal ideologi, der barn og unge er de viktigste ideologiske målene. I likhet med Den russisk-ortodokse kirken, strekker også dette patriotiske initiativet seg inn i Norge.³⁰

Hver for seg kan dette være uskyldige faktorer. Men, summen av slike skjulte maktmidler kan potensielt gi eksponentiell vekst i påvirkningskraft, overskrive det kollektive minnet, og over tid skape meningsdannelse som bidrar til å se fortid og samtid på en ny måte.³¹

Kunnskap som det beste verktøyet

Det siste tiåret har påvirkningsoperasjoner, som en del av fenomenet *hybride* eller *sammensatte trusler*, fått mye oppmerksomhet. Forsvarets forskningsinstitutt (FFI) definerer sammensatte

trusler som «synkronisert bruk av ulike maktmidler for å ramme spesifikke sårbarheter i hele bredden av samfunnsfunksjoner for å oppnå synergistiske effekter».³² Slike maktmidler kan rettes mot oss innenfor ulike samfunnsområder som forsvar, politikk, økonomi, og i det sivile samfunnet – gjennom for eksempel informasjon eller kulturelle uttrykk. Hver for seg kan maktmidlene være vanskelige å oppdage. En årsak kan være at slike trusler kan opptre innenfor en tilstand av det vi liker å tenke på som «fred». Dette er en utfordring fordi tilsynelatende små hendelser, som ikke rammes av regjeringens nye lovforslag (straffebudet), kan påvirke allmenn meningsdannelse *gradvis*, gjerne *utover vår etablerte tidsramme for samfunnsplanlegging*. Helt i tråd med general Tzus strategi.

En forutsetning for beskyttelse av samfunnet mot påvirkning er derfor først og fremst ikke flere lover, men evne til å *kjenne igjen* og se maktmidler *i sammenheng*.

Et forslag om å gjøre det straffbart å samarbeide med utenlandsk etterretning for å påvirke den allmenne meningsdannelse eller beslutninger vil neppe ha effekt. Årsaken ligger i selve lovforslaget; «det bør i seg selv ikke være straffbart å fremsette ytringer som tar sikte på å påvirke meningsdannelsen i samfunnet, selv om utsagnene er i tråd med interessene til en fremmed etterretningstjeneste». Handlinger som kan påvirke beslutninger eller meningsdannelsen uten at det skjer i samarbeid med fremmed etterretningstjeneste – eksempelvis retorikk, gudstjenester, minnesmerker og kultursamarbeid – vil derfor ikke rammes av straffebudet.

Det er ikke mangel på eksisterende beskyttelsestiltak som er vår største sårbarhet mot påvirkningsoperasjoner, men *mangel på kunnskap om dem og hvordan de kan ramme oss*. I et nytt og sammensatt trusselbilde er dette særlig utfordrende fordi hendelser som påvirker vår evne til å møte ekstraordinære situasjoner kan være både natur- og menneskeskapt. Endringer i klima og natur, endringer i energi- og vannforsyning, eller endringer i kommunikasjon, sosiale relasjoner og atferd, kan føre til sårbarheter som kan gi konsekvenser for befolkningens og samfunnets

grunnleggende behov. Når samfunnssikkerhet og statssikkerhet har blitt overlappende kreves det også *ny og sammensatt kunnskap* for å møte nye trusler.

Muligheten til å utnytte åpne arenaer for påvirkning, er nærmest endeløse. En utfordring knyttet til å identifisere sammensatte trusler er at det ikke finnes kollektiv bevissthet eller en offisiell oversikt over sårbare arenaer som kan benyttes i påvirkningsøyemed. Dermed blir det vanskelig å se sammenhenger på tvers av sektorer. En annen utfordring er å balansere sårbarhetene uten å bli oppfattet som hverken konspiratorisk eller paranoid.

I takt med et økende trusselbilde kan godheten som ligger i menneskers initiativ om samarbeid på tvers av grenser utfordres av mulighetene som ligger i maktmidlenes signatur, som er fornektbarhet. Ved å påpeke sårbarheter, risikerer man å få kritikk i retur og selv miste tillit.

Et kjent uttrykk sier at det er vanskelig å spå – især om fremtiden. Det blir som å forutsi en ulykke. Det er umulig vite om den kan skje og konsekvensene av den, men det er mulig å si at forholdene ligger til rette for at den kan skje.

En oppfatning om at vi ikke allerede er under påvirkning og at en krise hovedsakelig er noe som skjer akutt og plutselig, er naiv positivisme. Lang avstand til vårt høyest prioriterte sikkerhetsområde, Nordområdene, krever god dialog, evne til å lytte, og vilje til å handle for å opprettholde og styrke forutsetningene for en ønsket tilstand.

Geografisk er det lenger avstand til Finnmark fra Oslo enn det er fra Finnmark til Moskva. Nordområdene er ikke bare Norges viktigste strategiske ansvarsområde. Det er også Russlands. Derfor er det viktig å stoppe opp og lytte etter faresignaler. Jo nærmere sentrum for begivenhetene vi kommer, dess høyere blir lyden av pauker og basuner.

Fotnoter

1. <https://www.regjeringen.no/contentassets/4bc018494c444e3994569d15a9927276/horingsnotat-om-endringer-i-straffeloven-mv.-pavirkningsvirksomhet.pdf>
2. Kahneman, D (2011) Thinking, fast and slow. Farrar, Straus and Giroux, New York, N.Y.
3. Sun Tzu and the Art of Modern Warfare
4. <https://www.ffi.no/publikasjoner/arkiv/lavintensivt-hybridangrep-pa-norge-i-en-fremtidig-konflikt>
5. <https://publications.ffi.no/nb/item/asset/dspace:4175/18-00080.pdf>
6. <https://www.aftenposten.no/verden/i/k8xA/et-renset-gratis-internett-uten-homopratt-og-sex>
7. <https://warontherocks.com/2019/06/espionage-and-the-catholic-church-from-the-cold-war-to-the-present/>
8. https://radio.nrk.no/podkast/verdiboersen/sesong/201810/l_2a170d2f-c454-4b71-970d-2fc4545b715d
9. https://snl.no/Religion_i_Russland
10. <https://www.themoscowtimes.com/2019/05/29/russians-are-not-waiting-for-a-church-boom-a65792>
11. <https://www.ortodoks.no/stavanger/nyheter-stavanger/item/158-innsamling-av-penger-for-kjop-av-et-bedehus-og-bygging-av-en-russisk-ortodoks-kirke-i-rogaland>
12. <https://fortune.com/2017/12/14/vladimir-putin-russia-abortion-pro-choice-press-conference/>
13. <https://eurasianet.org/perspectives-russias-abortion-debate-highlights-limit-to-church-state-partnership>
14. <http://www.cikrf.ru/eng/information-center/results-of-russian-presidential-elections-2018.php>
15. <http://www.aalep.eu/instruments-russian-influence-poland>
16. <https://www.theguardian.com/news/2017/nov/30/how-polands-far-right-government-is-pushing-abortion-underground>
17. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0336_EN.pdf
18. <http://www.aalep.eu/instruments-russian-influence-poland>
19. <https://www.reuters.com/article/us-poland-abortion-europe-idUSKBN2861ZU>
20. <https://www.reuters.com/article/us-poland-church-insight-idUSKBN2A30SN>
21. <https://www.politico.eu/article/donald-tusk-poland-politics-civic-platform/>
22. <http://www.aalep.eu/instruments-russian-influence-poland>
23. <https://www.regjeringen.no/contentassets/aaf11c7dacf948e68ee6a96f36f90d4e/rapport-politisk-tillit.pdf>
24. <https://www.kbnn.no/artikkel/tillit-har-det-betydning-for-samfunnsutviklingen?>
25. <https://www.prosjektutsyn.no/hvordan-kan-maktforhold-pavirke-samfunnsikkerhet-i-krisetid/>
26. Forsvarsdepartementet og Justis- og beredskapsdepartementet (2018). Støtte og samarbeid, en beskrivelse av totalforsvaret i dag. Publikasjon.
27. <https://core.ac.uk/download/pdf/188475815.pdf>
28. <https://www.nrk.no/dokumentar/xl/den-forraederske-hukommelsen-1.13512390>
29. https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/sier-ja-til-russisk-krigsminnesmerke_-men-kun-om-regjeringen-sier-ja-1.15265696
30. <https://thebarentsobserver.com/en/node/7651>
31. https://www.regjeringen.no/contentassets/c1942fe9a7c14931a1365aaf2633288b/minnesmerke_nkvt.pdf
32. <https://www.ffi.no/publikasjoner/arkiv/situasjonsforstaelse-ved-sammensatte-trusler-et-konseptgrunnlag>

Om forfatteren

RICHARD UTNE

Utne har bred internasjonal erfaring i risikostyring og sikkerhetsledelse, både i privat og offentlig sektor. Han har lang tjenesteerfaring fra Forsvaret og deltar i ulike forum og ekspertgrupper knyttet til samfunnssikkerhet. Utne har også skrevet en rekke artikler og fagnotater om samfunnssikkerhet, hybride trusler og påvirkningsoperasjoner.

UTSYN – FORUM FOR UTENRIKS OG SIKKERHET

Stortorvet 3
0155 Oslo

www.prosjektutsyn.no

post@prosjektutsyn.no